

Hög-låg

En diskussion kring två dimensionsadjektivs semantik

Anna Ström

1 Syfte

I denna artikel kommer jag att presentera resultat från en studie om semantiken hos de två dimensionsadjektiven *hög* och *låg*. Studien är en delstudie i en större undersökning, som omfattar fjorton dimensionsadjektiv.

Hög-låg är polysemt och kan dels beskriva ett föremåls utsträckning, som i *en hög flaggstång*, dels beskriva ett föremåls position, som i *ett högt fågelbo*. I artikeln kommer jag enbart att ta upp *hög* i betydelsen ett föremåls utsträckning.

Min undersökning är semantisk. Syftet är att undersöka vad som karakteriserar den dimension som kallas *hög-låg*, samt vilka typer av föremål som kallas *höga-låga*. Min undersökning syftar inte till att beskriva när ett föremål kallas för *högt* och när det inte kallas för *högt* utan när det anses vara normalt (som om ett fyrvåningshus ska anses vara *högt* eller inte).

2 Teoretisk ram

Jag har valt att arbeta inom den kognitiva semantikens teoretiska ram. Övergripande kan sägas att den kognitiva semantiken utgår från människan, hennes sinnens upplevelser och erfarenheter och hennes samspel med omgivningen. Inom den kognitiva semantiken har den entydiga definitionen en svagare ställning, eftersom kontexten och funktionen är i fokus. Det är tillåtet med så kallade familjebegrepp, där ett ord beskrivs genom ett överlappande nätverk, där olika delar av nätverket delar på ett antal egenskaper.

3 Metod och material

Jag arbetar huvudsakligen med en romankorpus, B80-81, i Språkdatas konkordans. Jag utgår från dessa exempel men varierar dem och ställer frågor till min egen språkliga intuition, såsom hur den språkliga beskrivningen påverkas om man förändrar situationen, genom att till exempel tänka sig att det aktuella föremålet välts omkull eller att tänka sig att det aktuella föremålet beskrivs inifrån

istället för utifrån. Jag konstruerar också egna språkexempel för att pröva olika variabler.

4 Frågeställningar

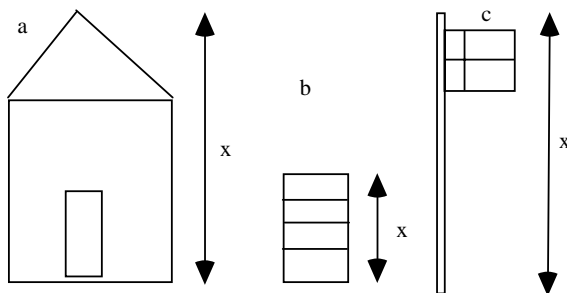
I min undersökning har jag följande frågeställningar:

(a) Vilken dimension kallas för *hög-låg*?

(b) När undviks adjektiven *hög-låg* för den vertikala dimensionen till förmån för *lång-kort* (vilket gäller för föremål som *gardiner, människa*) eller till förmån för *tjock-tunn* (vilket gäller för föremål som *madrass, pappersark, matta*)?

5 Resultat och diskussion

För att ett föremål ska kallas *högt-lågt* måste det finnas någon typ av relaterande till omgivningen. *Hög-låg* beskriver en vertikal utsträckning, dvs något som sträcker sig upp från marken så eller så mycket. Den vertikala axeln bestäms av gravitationen, som avgör åt vilket håll nedåt och uppåt är (Fillmore 1997:32), (Dirven och Taylor 1988:386). Om ett föremål kallas för *högt-lågt*, ex *lådan är fem meter hög* vet vi att en dimension av lådan, den som är vertikal, är fem meter. Om vi däremot säger att *lådan är fem meter lång*, vet vi inte på vilken ledd detta är. *Hög-låg* innebär därför, till skillnad från *lång-kort* att föremålet är orienterat, dvs vi har en uppfattning om vad som är upp-ner.

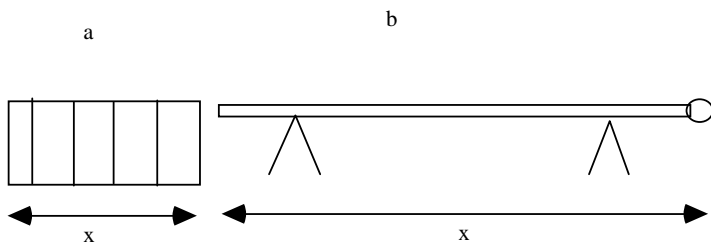

Figur 1. Ett hus, en bokhylla, en flaggstång

(1) Hur *högt* är huset?

(2) Hur *hög* är bokhyllan/flaggstången?

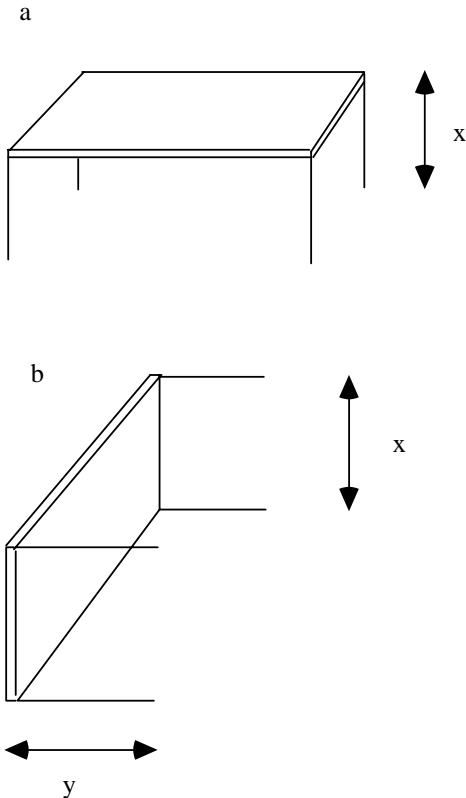
Den mest grundläggande förekomsten av *hög-låg* är då *hög-låg* beskriver den dimension som faktiskt är vertikal. I Figur 1 ser vi att huset, bokhyllan och flaggstången kallas höga med avseende på den dimension som är vertikal.

Figur 2. En liggande bokhylla och en liggande flaggstång

(3) Hur *hög* är bokhyllan/flaggstången?

Föremålen kan också kallas *höga* med avseende på den dimension som normalt brukar vara vertikal, den så kallade kanoniskt vertikala dimensionen. I Figur 2 syns en liggande bokhylla och en flaggstång. Ibland står den kanoniskt vertikala dimensionen i konflikt med den faktiskt vertikala dimensionen.

Figur 3. Ett bord i kanonisk position, och ett annat som är vält

I 3a kallas dimensionen x för *hög-låg*. x är vertikal, både faktiskt och kanoniskt. I 3b är y den kanoniskt vertikala dimensionen, medan x är den faktiskt vertikala dimensionen.

(4) Hur *högt* är bordet? (avseende bordet i Figur 3b)

Satsen tolkas snarast som avseende dimension y , vilket visar att den kanoniska vertikala dimensionen här har företräde framför den faktiska. Det är dock möjligt att tänka sig situationer då bordet i Figur 3b omtalas som *för högt* med avseende på dimension x , till exempel om det liggande bordet ska skjuta in under något eller in i något med en begränsad höjd.

Alla typer av föremål kan inte kallas *höga-låga*. Hit hör föremål som *gardiner*, *mattor*, *människor*, *pappersark*, *madrasser* och *rör*. Trots att dessa föremål har en vertikal dimension (de är ju alla tredimensionella, och en av dimensio-

nerna går i vertikal riktning), kallas de hellre *långa-korta* eller *tjocka-tunna* avseende den vertikala dimensionen. Nedan kommer jag att föreslå en analys som förklarar varför dessa föremål inte beskrivs som *höga-låga*.

Hög-låg kan beskriva dels yttre, dels inre mått. Inre mått är för föremål som har funktionen container/behållare eller öppning och som har höjd, som *valv*, *dörröppning*, *rum*, *kyrka*, *låda*. Yttre mått är för alla typer av föremål som har höjd.

Jag menar att det faktum att ett föremål har höjd är intimt förknippat med en mental föreställning om att detta föremål sticker upp från markplanet (basplanet). Upp är riktningen mot gravitationen.

Jag menar att även om ett föremål står stilla, dvs inte rör sig eller växer, finns det en idé om en riktning uppåt. Jämför med uttryck som *stå upp*, *håret stod upp*, *stå upp för sin åsikt*. Det finns också ett starkt samband med verbet *höja sig*. Att något *höjer sig* kan ha tre betydelser, varav den tredje är intressant för mitt syfte: 1) ett föremål förflyttas till en annan nivå: *hon höjde sig på tå* 2) ett föremål sväller: *degen höjde sig* 3) ett föremål har en höjd som är högre än omgivningen: *håret höjde sig yvigt över pannan*, *en gestalt höjde sig över folkmassan*. På samma sätt fungerar verbet *resa sig*. Här finns två betydelser 1) ändra position från liggande/sittande till stående: *res dig (upp)*, 2) ha en höjd som är högre än omgivningen: *tornet reste sig över staden*.

Den idealiserade situationen för ett *högt* föremål är en slät, platt mark där ett långsmalt föremål sticker upp och avtecknar sig mot horisonten, och på detta sätt blir ett markerat fall. Föremålet strävar mot gravitationens nedåtpressande kraft i det att det behåller sin upprätta balans, istället för att ligga raklång längs marken, vilket skulle kräva mindre energi. Den ökade energiåtgången är också ett markerat fall. Jämför hur det för djur och människor krävs mer energi för att stå upprätt än för att ligga raklång. Jämför också den ökade energiåtgång som krävs för att stapla klossar eller byggstenar ovanpå varandra i jämförelse med att lägga klossarna eller byggstenarna bredvid varandra längs marken.

Vilka föremål har inte höjd, dvs uppfyller inte dessa krav på att sticka upp ovanför markytan och sträva mot gravitationen?

1) Vissa föremål uppfattas primärt som tvådimensionella istället för tredimensionella. (Clark 1973:40), (Fillmore 1997: 29-30), (Leech 1975:161). Dessa föremål är platta som t ex *fönsterruta*, *pappersark*, *matta*, *gräsmatta*. Om en av dimensionerna är (faktiskt eller kanoniskt) vertikal, vilket är fallet för en *fönsterruta*, har föremålet höjd och kallas för *högt*, men om ingen av dimensionerna är (faktiskt eller kanoniskt) vertikal, anses föremålet inte ha höjd och kallas inte för *högt*. Om man vill tala om den tredje dimensionen kallas den *tjock* som i *ett tjockt papper* eller *en tjock matta*. Föremålets tredimensionalitet betonas då.

2) Vissa föremål har som funktion att vara ett skyddande lager mellan två föremål eller mellan en människokropp och en hård yta. Funktionen är att pressas nedåt. Exempel på ett sådant föremål är en *madrass*, *en huvudkudde* och *en dyna*. Dessa föremål anses alltså inte sticka upp, höja sig över marken, utan idén

är att de pressas nedåt mot marken. Den vertikala dimensionen kallas inte för *hög-låg* utan för *tjock-tunn*. (Denna grupp skulle eventuellt kunna inkorporeras under grupp 1.)

3) Vissa föremål sticker inte upp, utan hänger istället ned. Exempel på sådana föremål är *gardiner* och *klänningar*. Den vertikala dimensionen kallas inte för *hög-låg* utan för *lång-kort*. Märk att för ett och samma klädesplagg, exempelvis en klänning, kan *kjolen* kallas för *lång* medan *kragen*, som står upp, kallas för *hög*, (jämför Dirven och Taylor's (1988:391) analys av det engelska adjektivet *tall*).

4) Vissa föremål har en sådan form och funktion att det inte är intressant att skilja den faktiskt vertikala dimensionen från en dimension som är vinkelrät mot denna. Jämför ett rör som går längs marken. Det har inte någon kanoniskt vertikal dimension, eftersom det inte spelar någon roll för funktionen (exempelvis vattnets passerande) om man vrider röret ett fjärdedels varv runt sin egen axel. För att diskutera den faktiskt vertikala dimensionen räcker det att beskriva röret som *tjockt-smalt*, och då får man dessutom information om rörets vidd.

Människan är ett problematiskt fall i min analys. En *människa* beskrivs främst som *lång*, inte som *hög*, även om *hög* förekommer metaforiskt (i betydelsen drogpåverkad) och även konkret i vissa fall: *en hög gestalt, han stod där hög och reslig*. Då man jämför med andra språk ser man att flera språk använder sin motsvarighet för *hög*, bland andra danska, norska (där man även kan säga *lang*) polska, spanska, italienska, portugisiska, bulgariska, ungerska, grekiska, hebreiska, tagalog och mandarin. Det finns även språk som har valt svenskans lösning. Förutom norskan (där alltså både *høg* och *lang* används) är det bland andra holländska, isländska, finska, samoanska och hawaiiska. Det finns även en tredje lösning, nämligen att använda ett annat ord. Detta gäller för engelskan (*tall*), franskan (*grand*) och tyskan (*groß*). I flera av språken används motsvarigheten till *lång* för nyfödda, som ju ligger ner.

Det finns en mental föreställning om en kanonisk vertikalitet hos människan, vilket man märker i uttryck som *kliä mig högre upp på ryggen* vilket man kan säga även om man ligger ner.

Människan verkar helst beskrivas som en cylinder, dvs som *lång-kort* och som *tjock-smal* för de två andra dimensionerna. Man kan också prata om en *bred* människa, och då avses främst axlar, men också bål och eventuellt höfter, dvs höger-vänster-dimensionen. För fram-bak-dimensionen kan *tunn* användas, medan ett positivt adjektiv verkar saknas.

Andra cylindrar beskrivs som *långa-korta* och *tjocka-smala*, men dessa är då oftast liggande, som rör, slangar. Då en cylinder är upprät och beskrivs som *hög-låg*, som en flaggstång eller ett torn, finns ofta en osäkerhet om hur de icke-vertikala dimensionerna ska beskrivas:

(5) ?hur *tjockt* är tornet?

(6) ?hur *tjock* är flaggstången?

Man använder gärna omskrivningar, som *stor i omkretsen* eller andra adjektiv som *kraftig*, *grov* eller *stor*.

Detta tyder på att det finns något slags lucka i beskrivningen av cylindrar i upprät position. Antingen beskrivs de som *höga-låga* och sedan råder oenighet om hur de två andra dimensionerna ska beskrivas, eller beskrivs de som *långa-korta* och *tjocka-smala*, till priset av att den uppräta positionen inte längre poängteras. Att den uppräta positionen, för människans del, inte är så viktig att poängtera kan möjligen ha någon av följande orsaker:

- Människan ändrar position ofta.
- Människan är ofta hopfälld och *hög* beskriver främst sådant som är rakt, inte krokigt.
- Hur långt människan kan nå är intressant, inte bara uppåt (med händerna ovanför huvudet) utan också liggande, in under saker etc.

6 Sammanfattning

Jag har argumenterat för att föremål som kallas *höga* uppfyller följande krav:

Föremålen har en dimension som är vertikal, antingen faktiskt vertikal eller kanoniskt vertikal. I beskrivningen har den kanoniska vertikaliteten oftast företräde att kallas *hög* framför den faktiska vertikaliteten om dessa står i konflikt med varandra, så att en vält *bokhylla* fortfarande kallas *hög-låg* med avseende på den dimensionen som normalt är vertikal.

Föremålen ska också mentalt uppfattas som att de sticker upp och strävar mot gravitationen. Tvådimensionella föremål som ligger plant mot en horisontell yta kallas inte *höga-låga* utan *tjocka-tunna*. Föremål som har som funktion att pressas nedåt, som *huvudkuddar*, *sittdynor* eller *madrasser*, kallas inte *höga-låga* utan *tjocka-tunna*. Föremål som hänger nedåt kallas inte *höga-låga* utan *långa-korta*, som *gardiner*. Föremål vars form och funktion inte uppmanar till att särskilja den vertikala dimensionen från en dimension som är vinkelrät mot denna kallas inte heller *höga-låga*, som ett *rör* som ligger längs med marken.

7 Litteratur

- Bierwisch, Manfred, 1967, 'Some semantic universals of German Adjectivals', I: *Foundations of language* 3 s 1-36
- Clark, Herbert, 1973, 'Space, time, semantics, and the child', I: T Moore, *Cognitive Development and the acquisition of language* New York San Francisco London, Academic Press
- Dirven, René and John R Taylor, 1998, Conceptualization of vertical space in English, I: B Rudzka-Ostyn (red), *Topics in cognitive linguistics*, s 380-402, Amsterdam, John Benjamins
- Fillmore, Charles, 1997, Lectures on Deixis, Stanford, CSLI Publications

Leech, Geoffrey N, 1969, *Towards a Semantic description of English*, London and Harlow, Longmans, Green and Co Ltd